

УДК: 821.111.0*Шек

*Храброва Ганна
(Запоріжжя)*

Рецепція античного сюжету про Венеру і Адоніса в однойменній поемі В.Шекспіра

У статті аналізується специфіка сприйняття античного сюжету про кохання богині Венери до юного мисливця Адоніса в однойменній поемі В.Шекспіра. На думку дослідниці, англійський ренесансний поет, зберігаючи сюжетно-фабульний каркас античного міфу, створює, по суті, новий сюжет. У шекспірівській поемі виразно проступає естетизація плотського кохання та поетизація тілесних практик.

Ключові слова: *рецепція, еротична поема, чуттєвість, тілесність, тілесні практики, сексуальність*

Поема “Венера і Адоніс” (1593) посідає особливе місце в шекспірівському каноні. У присвяченні Генрі Ріслі графу Саутгемптону автор називає її “первістком своєї фантазії” (“the first heire of my inuention”). На перший погляд ці слова видаються трохи дивними, адже до цього В.Шекспір вже написав трилогію “Генріх VI” (1590-1592). Втім, усе стає зрозумілим, якщо пригадати той факт, що тогочасні “знавці високого мистецтва” визнавали істинною лише “чисту” поезію, яка вважалася гарантом міцної літературної репутації, а до театральних п’єс ставилися як до низького ремесла, призначеного для простолюд¹.

Крім того слід зазначити, що саме ця поема стала першим друкованим твором В.Шекспіра і саме їй він мав завдячувати як дивовижним злетом популярності (протягом наступних 10-ти років вона перевидавалася майже 10 разів²), так і суттєвим покращенням свого фінансового становища

¹ Морозов М. Шекспир. – М.: Молодая гвардия, 1956. – С. 25.

² Greenblatt S. Will in the World. How Shakespeare became Shakespeare. – London: Jonathan Cape, 2004. – P. 245.

(щедра винагорода шляхетного покровителя мистецтв графа Саутгемптона заклала надійні основи добробуту майбутнього драматурга).

Про надзвичайний успіх поеми свідчать коментарі сучасників поета. Єлизаветинський man of letters Габріель Гарві, приміром, писав про тотальне захоплення шекспірівською “Венерою” у тогочасному молодіжному середовищі³. Відгомін її дивовижної популярності відчутний також і в одній із трьох “Парнаських п'єс” (“The Three Parnassus plays”, 1598-1601), що ставилися в Кембриджі студентами коледжу Святого Джона. Персонаж цієї п'єси Гулліо, зокрема, вигукує: “Тож нехай цей безглуздий світ вшановує Спенсера і Чосера, я ж вшановуватиму солодкого містера Шекспіра і з величезної поваги до нього покладу “Венеру і Адоніса” собі під подушку”⁴.

Саме завдяки “Венері і Адонісу”, а також іншій його поемі “Збезчещена Лукреція”, за В.Шекспіром міцно закріпився улесливий титул “англійського Овідія”. Єлизаветинський критик Френсіс Мезез у своїй книзі “Скарбниця умів” (1598) писав: “...солодка дотепна душа Овідія живе в солодкозвучному та медоточивому Шекспірові, про що свідчать його “Венера і Адоніс”, його “Лукреція”, його цукровані сонети...”⁵. Поет Ричард Барнфілд наголошував, що “Венера” і “Лукреція” вписали ім'я Шекспіра у “книгу безсмертної слави”⁶. А сатирик Джон Вівер у присвяченому “медоточивому” Вільяму Шекспіру сонеті “Ad Guglielmum Shakespeare” (1599) змалював рожевощогого Адоніса з бурштиновими кучерями, світловолосу вогняно-пристрасну Венеру, що за допомогою своїх чар намагається змусити юнака пізнати

³ Цит. за Rowse A.L. The Elizabethan Renaissance. The Cultural Achievement. – Chicago: Ivan R. Dee, 1972. – С. 64.

⁴ Цит. за Wells S. Shakespeare For All Time. – London: Macmillan, 2002. – P. 68-69.

⁵ Цит. за Wells S. – Op.cit. – P. 54.

⁶ Цит. за Wells S. – Op.cit. – P. 54-55.

I. Історико-літературний процес

силу її кохання, та інших шекспірівських персонажів, “створених неначе самим Аполлоном”⁷.

Втім, навіть ще за життя автора рецепція “Венери і Адоніса” була досить неоднозначною. Деякі ренесансні майстри слова вважали поему ретранслятором розпусти. Так, Томас Фрімен в одній з епіграм, написаній у 1614 році, констатував:

*Who list read lust, there's Venus and Adonis,
True model of a most lascivious lecher*⁸.

Подібну думку висловлював і тогочасний поет-мораліст Джон Девіс у творі “Скарга паперу...” (“Papers Complaint, compil'd in ruthfull Rimes Against the Paper-spoylers of these Times”), нарікаючи на те, що “безсмертні вірші” слугують пропаганді хтивості в образі Венери, яка схиляє Адоніса до задоволення її любовної пристрасті:

*Another (ah Lord helpe) mee vilifies
With Art of Loue, and how to subtilize,
Making lewd Venus, with eternall Lines,
To tye Adonis to her loues designs :*⁹

Далі Дж.Девіс пояснював, що “вірші містять “вишукану дотепність”, але вишуканіше було б не вдягатися у хтиве вбрання”:

*Fine wit is shew'n therein : but finer twere
If not attired in such bawdy Geare*¹⁰.

Пізніше відомий англійський критик Вільям Гезліт порівняв Шекспірові поеми з льодовниками (“ice-houses”), оскільки вони, на його думку, є «холодними і блискучими» (“cold and glittering”)¹¹.

⁷ *Weever J. Ad Gulielmum Shakespeare // Weever J. Epigrams in the oldest cut and newest Fashion. 1599. Repr. 1911 by R.B. McKerrow. – P. 75.*

⁸ Цит. за *Wells S. Shakespeare. A life in Drama. – New York-London: W.W. Norton & Company, 1997. – P. 120.*

⁹ *Davies J. Papers Complaint, compil'd in ruthfull Rimes Against the Paper-spoylers of these Times // The Complete Works of John Davies of Hereford (15 - 1618). – Printed for private circulation [by T. and A. Constable], 1878. – vol. II – P. 75*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Цит. за *A Companion to Shakespeare Studies / Ed. by Harley Granville-Barker, G.V.Harrison. – Garden City, N.Y.: Doubleday & Company, Inc., 1960. – P. 104.*

Цікаво зазначити, що більшість сучасників Шекспіра, даючи оцінку “Венері і Адонісу”, звертали увагу не стільки на сюжет поеми, що був добре знаним в елизаветинській Англії, скільки на авторські новації, тобто на те, що було привнесене ренесансним поетом в його власну інтерпретацію античного міфу. Ці новації здебільшого зводяться до перенесення смислових акцентів з події на форму репрезентації події. Іншими словами, відомий античний міф про кохання богині Венери до юного мисливця Адоніса під пером Шекспіра перетворюється на віртуозну художню візію чуттєвого кохання, що зображене крізь призму тілесності.

Сам давньогрецький міф, на думку А.А.Тахо-Годі, “відбиває древні матріархальні й хтонічні обряди поклоніння жіночій богині родючості та її залежному чоловічому кореляту, порівняно слабкому і навіть смертному, схильному лише до тимчасового воскресіння”¹².

У “Метаморфозах” Овідія – а саме цей твір і слугував джерелом для англійського поета – пріоритетна увага приділяється трьом ключовим подіям: Венера закохується у юного красеня Адоніса, Адоніс гине під час полювання від смертоносного удару вепра, Венера перетворює тіло коханого на квітку. Зберігаючи загальні абрис сюжетної канви, Шекспір створює якісно новий сюжет, головне в якому – естетизація фізичного кохання, поетизація еротичного начала.

Завдяки оригінальній обробці В.Шекспіра сюжет Овідія перетворюється на своєрідну скарбницю ренесансних ідей. Про це свідчить і реабілітація чуттєвості, яка протягом середніх віків перебувала у статусі гріховного начала, і панорамне зображення оголеного людського тіла, що постає об’єктом апологетично захопленого споглядання, і об’ємне розгортання еротичних мотивів.

¹² Мифы народов мира: В 2 Т. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1. – С. 48.

I. Історико-літературний процес

Шекспірова поема вражає насамперед сміливістю творчого задуму автора, який наважився на відверту апологетику фізичного кохання. Читацька аудиторія, котра звикла до куртуазних стереотипів, культивованих рицарським романом, була до певної міри шокована репрезентацією концепту тілесності. Водночас форма цієї репрезентації виявилася настільки віртуозною, що кількість шанувальників поеми значно перевищила кількість її критиків.

Віддзеркалені у “Венері і Адонісі” уявлення про тіло й тілесне акумулюють досвід античності та Середньовіччя, оновлюючи його життєстверджуючим пафосом антропоцентризму, характерним для доби Відродження.

Орієнтація на природно-тілесне бачення світу, що чітко простежується в поемі, вочевидь зближує ренесансний текст з його античними першоджерелами. Втім, Шекспір приділяє увагу не тільки зображенню людського тіла, але й детальним описам найрізноманітніших тілесних практик, що робить цей епічний твір одним із найкращих взірців еротичної поеми доби Відродження.

Адоніс постає носієм аскетичних уявлень про тіло як про джерело похоті, яка знищує в людській душі почуття справжньої любові – любові до Бога. Намагаючись визволити себе від поцілунків та обіймів Венери, мисливець постійно супиться (“Still is he sullen, still he lours and frets”¹³), лютиться (“Pure shame and awed resistance made him fret”¹⁴) та сварить її (“...now doth he frown, / And ’gins to chide”¹⁵). Його почуття та сексуальні бажання заморожені (“frosty in desire”) навіть тоді, коли, відштовхуючи від себе богиню кохання, він “пломениться” від сорому (“red for shame”). Вона ж, будь-якими засобами намагається розтопити його “кам’яну” натуру:

‘O, pity,’ ’gan she cry, ‘flint-hearted boy!

¹³ *Shakespeare W. Venus and Adonis // Shakespeare's histories and poems. – London: J.M. Dent & Sons LTD. New York E.P. Dutton & Co. Inc, 1953. – V 2. – P. 729.*

¹⁴ *Ibid. – P. 729.*

¹⁵ *Ibid. – P. 728.*

*'Tis but a kiss I beg ; why art thou coy?*¹⁶

“О зглянься, – молить, – серце кам'яне,
Одним цілунком ошаслив мене!”¹⁷.

Кінець-кінцем, Венера визнає, що об'єкт її кохання ще твердіший за камінь, бо останній має властивість розм'якшуватися під дією дощових крапель:

'Art thou obdurate, flinty, hard as steel ?

Nay, more than flint, for stone at rain relenteth :

Art thou a woman's son, and canst not feel

*What 'tis to love? how want of love tormenteth ?*¹⁸

Венера і Адоніс постають своєрідними антиподами: якщо юнак втілює холодну красу, то богиня уособлює красу, сповнену жаги кохання. Саме такий ідеал був характерним для доби Відродження, яка ствердила новий кодекс краси, де чуттєвість виступає основним атрибутом тілесності. Шекспір наділяє Венеру безмежною чуттєвістю. Кожне її слово – це разючий звук пристрасті. Охоплена сильним, навіть шаленим коханням, богиня нагадує в поемі орлицю, “що, голодна, рве / Хапливо пір'я безталанній жертві”¹⁹:

Even as an empty eagle, sharp by fast,

Tires with her beak on feathers, flesh and bone,

Shaking her wings, devouring all in haste,

*Till either gorge be stuff'd or prey be gone*²⁰.

Але кохання Венери – це не тільки фізична близькість. Це могутня сила, що здатна все об'єднати, привести до гармонійного цілого у поєднанні духовного й тілесного начал, подарувати людині щастя, відчуття повної реалізації життєвих сил, дати імпульс новому життю.

Ніщо не може зупинити Венеру – ні байдужий погляд Адоніса, ні його відмова від її пристрасних домагань, бо

¹⁶ Ibid. – P. 729.

¹⁷ Шекспір В. Венера і Адоніс // Шекспір В. Твори в шести томах / Перекл. з англ.; післямови О.Алексєенко та Д.Наливайка. – К.: Дніпро, 1986. – Том 6. – С. 543.

¹⁸ Shakespeare W. Venus and Adonis. – Op.cit. – P. 732.

¹⁹ Шекспір В. – Цит. вид. – С. 542.

²⁰ Shakespeare W. Venus and Adonis. – Op.cit. – P. 728.

I. Історико-літературний процес

“між хвиль горить, не гасне пал промінний”²¹. Заради своєї мети – подолати опір свого гордовитого обранця – вона готова на все: зачарувати його своєю медоточивою мовою і полетіти, як фея, і затанцювати, як “німфа буйнокоса”, адже “любов – це дух, що полум'ям палає, / Тому й не канне – в гору пориває”²².

*'Bid me discourse, I will enchant thine ear,
Or, like a fairy, trip upon the green,
Or, like a nymph, with long dishevell'd hair,
Dance on the sands, and yet no footing seen :
Love is a spirit all compact of fire,
Not gross to sink, but light, and will aspire.*²³

До речі, порівняння сильної любові з вогняною стихією, яка з чотирьох елементів життя (землі, повітря, вогню, води) вважалася за часів Відродження найлегшою, зустрічаємо і в першій дії шекспірівської трагедії “Ромео і Джульєтта”: “Love is a smoke made with the fume of sighs; / Being purged, a fire sparkling in lovers' eyes”²⁴.

Здатність тіла богині до різноманітних трансформацій є свого роду натяком на всебічний розвиток ренесансної людини та особливості її тілесності, яка “об’єднує в собі все розмаїття Всесвіту”²⁵.

Через повне ігнорування Адонісом природних плотських радощів богиня не може розкрити весь потенціал своєї тілесності та реалізувати свою мрію. В цьому сенсі вона неначе втрачає свою божественну всемогутність та перетворюється під пером Великого Барда на земну чуттєву жінку, яка в’ється біля свого непокірного коханого, нескінченно благає його та страждає. Надзвичайна емоційна напруга провокує в її тілі ті процеси, що характерні для організму смертної людини – лакримації (...with her

²¹ Шекспір В. – Цит. вид. – С. 543.

²² Шекспір В. – Цит. вид. – С. 544.

²³ Shakespeare W. Venus and Adonis. – Op.cit. – P. 731.

²⁴ Shakespeare W. Romeo and Juliet // The complete works of Shakespeare / Ed. by D.Bevington. – Update 4th ed. – N. Y.: Longman, 1997. – P. 983.

²⁵ Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. – М.: Худож. лит., 1990. – С. 404-405.

contending tears, / Which long have rain'd, making her cheeks all wet²⁶; And now she weeps ...²⁷; With tears, which chorus-like her eyes did rain²⁸) та діяфорезу (...the love-sick queen began to sweat). Будь-яке нервово потрясіння супроводжується зміною кольору її шкіри, що теж є властивістю тілесної людини (... her cheek was pale, and by and by / It flash'd forth fire ...²⁹; The silly boy ... / Claps her pale cheek, till clapping makes it red ...³⁰). Автор поеми, як бачимо, до певної міри стирає межі між богинею та жінкою.

Отже, в поемі Шекспіра відбувається очевидна зміна семантики античного (Овідієвого) сюжету, адже для ренесансного поета стрижневим мотивом є прагнення Венери домогтися від байдужого Адоніса відповіді на свої почуття. Крім того, самодостатнім елементом поезики Шекспірового твору виступає опис природної чуттєвої краси героїні, і ця новація була цілком суголосною із запитами доби Відродження. Вир пристрастей та справжній вибух еротизму, що характеризують Венеру, руйнують сформовані Середньовіччям етичні приписи стосовно сексуальних стосунків і стверджують, по суті, нові власне ренесансні чесноти: свободу дій, вміння насолоджуватися, щедрість у вияві емоцій, рішучість у досягненні своєї мети, гедонізм, індивідуалізм. Людина, яку нова епоха поставила в центр космічної ієрархії буття, має право на чуттєве повнокровне кохання, що дарує насолоду і забезпечує продовження роду.

У художньому просторі поеми "Венера і Адоніс" чуттєве начало породжує високий рівень тілесної комунікації. При цьому під час цієї комунікації тіло богині виступає живим механізмом, який впливає на Адоніса. Його рухи є своєрідною реакцією на дії Венери, а слова відбивають його внутрішню психологічну рецепцію ситуації, в якій він опинився через пристрасне кохання богині:

²⁶ *Shakespeare W. Venus and Adonis. – Op.cit. – P. 729.*

²⁷ *Ibid. – P. 732.*

²⁸ *Ibid. – P. 736.*

²⁹ *Ibid. – P. 735.*

³⁰ *Ibid. – P. 738.*

I. Історико-літературний процес

*And now Adonis, with a lazy spright,
And with a heavy, dark, disliking eye,
His louring brows o'erwhelming his fair sight,
Like misty vapours when they blot the sky,
Souring his cheeks, cries, 'Fie, no more of love!
The sun doth burn my face ; I must remove.'*³¹

*Тепер Адоніс, вельми розімлівши,
Зробився драгівливий, хмурий, злий.
І, геть бровами очі затемнівши
(Мов хмарища на небо наповзли) ;
Говорить: „Годі вже любов хвалити!
Он парко як – дозволь тебе лишити!”*³²

Велику роль у формуванні комунікативного потенціалу відіграють тактильні форми самовираження. Дотик та стикання, як слушно зазначає Хосе Ортега-і-Гасет, є “вирішальними факторами, що визначають будову нашого світу”³³. Тактильне ставлення Венери до Адоніса, наче найяскравіший колір збагачує палітру її чуттєвості. Адже отримання насолоди від його тілесної краси та голосу (відповідно, за допомогою органів зору й слуху, які є “дистанційними за своєю природою”³⁴), не може задовольнити головне бажання богині – подолати тілесний бар’єр між нею та коханим чоловіком. Венера одержима думкою про те, що тільки прямий комунікативний акт, закладений в самій природі тактильності, зруйнує цю дистанцію та підведе її до здійснення своєї кінцевої мети, а саме до поєднання й злиття з його плоттю:

*Though neither eyes nor ears, to hear nor see,
Yet should I be in love by touching thee*³⁵.

³¹ Ibid. – P. 731.

³² Шекспір В. – Цит. вид. – С. 545.

³³ Ортега-и-Гассет Х. Человек и люди // Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. Пер. с исп. – М.: Радуга, 1991. – С. 286.

³⁴ Этштейн М. Тело на перекрестке времен. К философии осязания // Вопросы философии. – 2005. – № 8. – С. 75.

³⁵ Shakespeare W. Venus and Adonis. – Op.cit. – P. 737.

Навіть речі природного світу, що оточують головних героїв поеми, виявляють бажання висловлюватися тактильною мовою: кущі, приміром, хапають Венеру за шию, цілують її обличчя (...the bushes ... / Some catch her by the neck, some kiss her face³⁶).

Важливі кроки для оволодіння тілом Адоніса богиня робить, коли вдається до поцілунку – особливої форми тілесності. Цілуючи мисливця, вона намагається “без слів” сказати йому про непохитну силу своїх почуттів та нестерпне бажання проникнути в потаємні глибини його тіла. Саме тому Венера горить бажанням безкінечно цілувати коханого (Even so she kiss'd his brow, his cheek, his chin, / And where she ends she doth anew begin³⁷), а за тисячу поцілунків готова навіть цілу вічність лежати нерухомо на землі (He kisses her; and she, by her good will, / Will never rise, so he will kiss her still³⁸) або віддати своє серце (‘A thousand kisses buys my heart from me’³⁹). На її думку, поцілунок – це живильне джерело, котре може надати “неживій картинці” (“lifeless picture”) або майстерно намальованому ідолові (“well painted idol”)⁴⁰, як богиня метафорично називає Адоніса, повноцінного життя.

Ті органи ротової порожнини, що створюють тілесну основу при поцілунку (рот, губи, язик), несуть досить “важливе символічне навантаження: це межа між зовнішнім і внутрішнім” (між “Я” і світом; недарма в житті дитини є такий період, коли вона все пізнає ротом)⁴¹. Леонардо Да Вінчі, висловлюючи думку про роль тактильності в процесі надбання знань та мудрості, казав: “Чим більше будуть говорити за допомогою шкіри, одягу почуття”, тим більше будуть набувати мудрості⁴².

³⁶ Ibid. – P. 748.

³⁷ Ibid. – P. 728.

³⁸ Ibid. – P. 738.

³⁹ Ibid. – P. 739.

⁴⁰ Ibid. – P. 732.

⁴¹ Розин В.М. Как можно помыслить тело человека, или на пороге антропологической революции // Философские науки. – 2006. – № 5. – С. 42.

⁴² Цит. за Эпштейн М. – Цит. вид. – С.66.

I. Історико-літературний процес

Отже, тактильність в поемі Шекспіра надає сенс всьому тілесному існуванню персонажів, оскільки вона сприяє опануванню речами навколишнього світу та готує процес появи на світ нового життя.

Сексуальний потяг Шекспірової героїні нагадує прояв ефебофільії (або педофільії) – невід’ємної складової культури давнього світу, вибудованої на філософському та естетичному фундаменті античності. Тема сексуальності, спрямованої на підлітків, набула популярності ще в давньогрецькій літературі, про що свідчать, приміром, діалоги Платона (“Бенкет”, “Суперники”) і Ксенофонта (“Бенкет”), збірка епіграм Стратона та ін. Тож, якщо враховувати характер і інтенсивність проникнення до лона ренесансної культури подібних соціокультурних феноменів античності, які, до речі, певний час ідеологізувалися (тобто виправдовувалися), то сексуальну поведінку Венери можна розцінювати скоріш як норму, а не як девіацію.

Прикметно, що поетичне зображення тілесних практик підносить поему майже до рівня театралізованої вистави, дія якої розгортається безпосередньо перед очима читача. Цей ефект створюється завдяки прийому секвенції тілесних поз: ‘she seizeth on his sweating palm’ («вона взяла його за спітнілу долоню»); ‘she push'd him’ («вона штовхнула його»); ‘she stroke his cheek’ («вона погладжує його щоку»); ‘He wrings her nose, he strikes her on the cheeks, / He bends her fingers, holds her pulses hard, / He chafes her lips...’ (Він торкається її носа, поплескує її по щоках, / Він загинає її пальці, міцно стискує їй пульс, / Він подразнює її губи...); ‘Her arms do lend his neck a sweet embrace’ (Її руки підтримують його шию солодкими обіймами); ‘Their lips together glued, fall to the earth’ (Їхні вуста злилися в поцілунку і вони лягли на землю)⁴³. Зміна різноманітних поз нібито “оживляє” художнє полотно поеми, перетворюючи художній текст на невичерпне джерело читацького фантазування.

⁴³ *Shakespeare W. Venus and Adonis. – Op.cit. – P. 727-755.*

Калейдоскопічність рухів тіла не заважає логічному об'єднанню та повній завершеності фрагментів дії поеми. Навпаки, створюється враження, що не послідовність подій сприяє мобільності (чи скоріше, мобілізації) тіла, а саме низка різноманітних тілесних маніфестацій. Отже, основним двигуном сюжету виявляється тілесність, а “парад” тілесних рухів є комунікативною структурою, що більш виразна, ніж проста вербалізація подієвого ряду, колізій тощо. Прагнення досягти певних цілей (схвилювати, зачарувати, створити тілесні відчуття, дарувати насолоду) спонукає автора до активізації в пам'яті читачів колись пережитих відчуттів (в тому числі й тактильних) та емоцій.

Таким чином, тілесність, яку правомірно вважати ключовим ідейно-художнім концептом поеми Шекспіра, кардинальним чином оновлює міфологічний сюжет. Запозичений з “Метаморфоз” Овідія композиційно-фабульний каркас під пером віртуозного ренесансного поета насичується соковитою і яскравою плоттю. Маніфестуючи права природної чуттєвої краси, поетизація якої виступає сюжетоутворюючим чинником, Шекспір, по суті, здійснює своєрідний етико-естетичний прорив. Він переконливо демонструє і читачам, і колегам по письменницькому цеху, що еротично-тілесне, яке тривалий час було табуйоване суспільною мораллю і не допускалося на сторінки літературних творів, може слугувати джерелом творчого натхнення та породжувати незбагненні рядки, що підносять його до рівня високої поезії.